

kwam zij in het geweer. Deze werden niet bevorderd omdat dit concurrentie voor de Rijkstelegraaf zou betekenen. De NBTM kreeg weliswaar toestemming om lokale netten te koppelen maar de concessies waren kort en duur.

Tussen 1895 en 1904 nam de overheidsbemoeyenis gaandeweg toe. In 1895 werden de netten van de grote steden verbonden met Brussel en Antwerpen. En een jaar later met Bremen, Hamburg en Berlijn. Deze lijnen werden met instemming van de Bell-Telefoonmij beheerd door de Staat. Ook met de interlokale telefonie, waaraan steeds meer behoefte bestond, ging de overheid zich nu bezighouden. Zij vond namelijk dat de NBTM deze teveel monopoliseerde, waardoor steden waar een net van een andere maatschappij lag, geen aansluiting kregen.

In 1897 werd het interlokale telefoonnet genaast. In de afzonderlijke gemeenten hield de particuliere exploitatie langer stand. Amsterdam en Rotterdam startten in 1896, nadat de concessies van de NBTM verlopen waren, een eigen telefoondienst. Ook in Arnhem ging het zo. Maar in de meeste andere grote steden werd de concessie, meestal zelfs zonder enige discussie, verlengd. Wel werd er na 1898 uitsluitend nog door gemeenten een nieuw net opgezet.

Dit laatste was na 1904 afgelopen, want de nieuwe telegraaf- en telefoonwet bepaalde, dat concessies voortaan alleen nog door het Rijk verleend mochten worden. En naarmate de telefoon succesvoller bleek, werd de animo van het Rijk om zelf te gaan exploiteren, steeds groter. De periode 1904-1927 kenmerkt zich dan ook door een geleidelijke overname van particuliere en gemeentelijke netten en de aanleg van nieuwe lokale rijkstelefoonnetten.

Het relaas omvat in de eerste plaats de feitelijke ontwikkelingen. Jammer is daarbij, dat er voortdurend nieuwe plaatsnamen in de tekst opduiken, zonder dat er een totaaloverzicht wordt gegeven.

Daarnaast is er evenwel ook ruime aandacht voor de gehanteerde argumenten. Wellicht dat die wat teveel geëvalueerd zijn vanuit de uiteindelijke situatie — een onvermijdelijk rijksnet — zodat de overheidsargumenten een extra rationele toets krijgen. Maar wat vonden de consumenten ervan? Hoe gebruikten de bestuurders zelf de telefoon? Waarom en door wie werd de telegraaf aanvankelijk veel belangrijker gevonden?

Misschien vraag ik wel te veel. De auteur heeft zich in de eerste plaats ten doel gesteld om de groei van de overheidsexploitatie aan te geven. En daar is hij best aardig in geslaagd.

P. Kooij

P. Hoekman, J. Houkes, O. Knotnerus, ed., *Een Eeuw Socialisme en Arbeidersbeweging in Groningen, 1885-1985* (Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1986, 304 blz., f40,-, ISBN 90 6243 053 8).

In februari 1885 werd in de stad Groningen een afdeling van de Sociaal Democratische Bond opgericht. De 'Stichting 100 jaar Sociaal democratische Arbeidersbeweging in Groningen' heeft dit voorval herdacht met een reeks van activiteiten, welke is afgesloten met de uitgave van dit boek, waarin 10 auteurs, in 11 hoofdstukken, 100 jaar socialisme, anarchisme, communisme en vakbeweging voor hun rekening nemen.

Over het geheel genomen zijn de schrijvers er in geslaagd om een degelijk overzicht te geven van de historie der arbeidersbeweging in deze traditioneel 'rode' provincie. De

meeste aandacht gaat daarbij uit naar SDAP, PvdA en NVV, maar ook de sterke radicale stroming — SDB, vrije socialisten, CPN en EVC — wordt terecht niet vergeten. De redactie heeft de verschillende delen goed met elkander weten te verbinden, maar de kwaliteit der hoofdstukken is, zoals meestal in bundels van meerdere auteurs, echter nogal verschillend. Jack Hofman schetst in weinige pagina's een indringend beeld van de ellendige toestanden in de werkverschaffing en de opstandigheid die daarvan het gevolg was. Ook het stuk van Hans van der Hurk over de volkswoningbouw in de stad Groningen onder SDAP-wethouder Ruge is helder en belangwekkend. Homme Wedman en Bert Altena beschrijven de Groninger SDAP als deel van een landelijke beweging, maar hun benaderingswijze verschilt helaas van die der meeste andere auteurs. In de overige hoofdstukken wordt weliswaar de kroniek der wapenfeiten van de beweging — vooral van stakingen — keurig weergegeven en ook komt de lezer heel wat interessants over de lokale leiders aan de weet, maar er wordt mijns inziens te weinig buiten de Groninger grenzen gekeken, vooral in de door regiosociologen verzorgde delen. Zo lezen we bijvoorbeeld op pagina 36 dat in 1830 in *De Ommelanden* 'Saint-Simonistische artikelen' verschenen. Dat is op zich het vermelden waard, maar als daarbij geen enkele uitleg over herkomst en inhoud van die artikelen wordt gegeven, wordt zo'n mededeling zinledig. D. R. Mansholt verweet de burgerlijke radicalen, dat zij Marx niet lazen (49), maar verder wordt op het probleem van de Marx-receptie en -diffusie — waarbij regionale studies juist antwoorden kunnen verschaffen — in het geheel niet ingegaan. De strijd tussen gematigden en radicalen in de jaren 1880 (44-45) is de Groninger variant van de twisten tussen lassallianen en marxisten; de chiliastische verwachtingen van het fin de siècle (50) waren door Engels en Bebel in de wereld gebracht; voor arbeiderscoöperaties (38) en buurthuizen (126) zullen Belgische voorbeelden model hebben gestaan; en de 'Self Help'-arbeidersverenigingen (128; 169) ontleenden hun naam en programma aan de Britse vakbeweging. De ontwikkeling van het socialisme in Groningen blijkt zo nauw verbonden met die der ganse Europese emancipatiebeweging, maar doordat het merendeel der schrijvers dit verband niet legt, blijven hun stukken toch wat provinciaals van aard.

Het minst overtuigende hoofdstuk is mijns inziens het laatste, 'Tegen de achterstelling van het Noorden', waarin de bij de FNV werkzame socioloog T. J. Zanen de sociaal-economische ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar beschrijft. Voornamelijk uit eigen herinnering puttend en onder ruime aanwending van actiejargon, neemt hij de gelegenheid te baat om het permanente gelijk van zijn organisatie aan te tonen. Dit deel moet nog maar eens worden overgedaan, met meer afstandelijkheid, gebruik van meer primaire bronnen en meer aandacht voor strikt politieke zaken als de linkse programcolleges in stad en provincie, die tenslotte een der voornaamste vernieuwingen vormden in de regionale politiek van de PvdA in de jaren zeventig. Ondanks bovenstaande punten van kritiek, geloof ik wel, dat met deze bundel een zinvolle bijdrage wordt geleverd aan de geschiedschrijving van de regio Groningen en van het socialisme in Nederland.

A. Heering

H. J. J. Wubben, *'Chineez en ander Aziatisch ongedierte'. Lotgevallen van Chinese immigranten in Nederland, 1911-1940* (Zutphen: De Walburg Pers, 1986, 184 blz., f29,50, ISBN 90 6011 458 2).

In 1936 verscheen van de hand van de sociograaf F. van Heek de eerste wetenschappelijke